

Eugen VERBER

IZ ISTORIJE NOVOSADSKIH JEVREJA*

TRIDESETIH godina XX veka, deca su se još igrala u ritovima obraslim trskom i šašom na mestu gde je sada najnoviji deo modernog Novog Sada. Bili su to u stvari poslednji ostaci baruština na kojima je, za istoričare, ne tako davno nastalo naselje koje danas zovemo Novi Sad, glavni grad SAP Vojvodine. Ako se zapitamo šta je na tom mestu i šta je u toj pokrajini bilo na početku XVIII veka, dobićemo čudnu sliku. Nasuprot uglavnom privredno raznovrsno razvijenim austrijskim zemljama pružala se opustela Mađarska s jedva 28 stanovnika na kvadratnom kilometru,¹ a na jugu se prostirala današnja Vojvodina, s još manjim brojem stanovnika. Tako su oko 1720. godine u Banatu živela 2—3, a u Bačkoj 3—5 žitelja na kvadratnom kilometru. Po izgonu Turaka iz tih krajeva napustilo ih je stanovništvo muslimanske vere; ostali su gotovo isključivo Srbi, s nešto južnoslovenskih etničkih grupa katoličke vere. Vojvođanska ravnica koju prosecaju dve velike tipično dolinske reke, Dunav i Tisa, a sa juga je dotiče i Sava, često je bila plavljena. Posle poplava ostajale su bare, močvare i legla komaraca. Neki uzdignutiji delovi južne Bačke, tzv. »grede« su prve i bile naseljene. Na tom tako pustom prostoru živeli su i Jevreji još pre povlačenja Turaka, jer je prema podacima koji do nas dopiru, jedan od razloga što su Jevreji stekli kod austrijskih vlasti status politički nepouzdanog elementa u oslobođenim krajevima bio i taj što su Jevreji u ratu bili uz Turke koji su im u svom carstvu osiguravali relativno bezbedan život.²

* Odlomak iz saopštenja na simpozijumu u Ajzenštatu u Austriji 18—21. maja 1977. u organizaciji Austrijskog jevrejskog muzeja u Ajzenštatu i Instituta za judaistiku Univerziteta u Beču.

¹ D. Popović, *Srbi u Vojvodini*, knj. II, Novi Sad, 1957, str. 24.

² Jedinu monografiju o Jevrejima Novog Sada napisali su Mirko Rado i Josif Mayor, *Istorija novosadskih Jevreja*, izdata u Novom Sadu 1930. godine. Reprint te knjige, zajedno s novim članovima koji obuhvataju podatke od 1919. do 1950. godine i drugim priložima, izdao je 1972. godine u Tel Avivu Odbor za pomen na novosadsku raciju u Izraelu. Od starih publikacija, obilje podataka sadrži rad S. G. Losinskog o Jevrejima u Mađarskoj i na teritorijama pod mađarskom vlašću, u V tomu Jevrejske enciklopedije (*Ewreisskaya Enciclopediya*), izdanje Brockhaus Efrona u Petrogradu 1911. godine. Isto tako, *Monografija o Bač-bodroškoj županiji (Báč-Bodrogh Vármegye egyetemes Monográfiája*, Zombor, 1896, II, str. 251—265) sadrži zanimljiv članak o istoriji Jevreja koji je napisao Dudás Kálmán, *Az Izraelita vallásfelekezet története (Istorija Izraelitske verske zajednice)*. Ona je, doduše, već polazila od mađarske građansko-asimilatorske teze po kojoj su Jevreji u Mađarskoj Mađari Izraelitske vere. U knjizi Jakira Eventova, *Istorija jugoslovenskih Jevreja*, koju je u Tel Avivu izdalo Udruženje jugoslovenskih iseljenika 1971. godine na hebrejskom jeziku (*Toldot J'hudej Jugoslavija*) nalaze se podaci i o jevrejskoj zajednici Novog Sada. Za izučavanje opštih istorijskih kretanja, socioloških i etno-demografskih podataka značajni su radovi: Dušan Popović, *Srbi u Vojvodini I—III*, Matica srpska, Novi Sad, 1957; Dušan J. Popović, *Srbi u Bačkoj do kraja osamnaestog veka*, ... I Zlivan Sečanski, *Popisi stanovništva Bačke do kraja osamnaestog veka* (Srpska akademija nauka, Posebna izdanja, knj. CXCIII, Etnografski institut, knj. 3, Beograd, 1952). Za uporedne ekonomske analize koristan je rad dra Andrija Radenića, *Položaj i borba seljaštva u Sremu od kraja XIX veka do 1914. godine* (Beograd, 1958), a za učešće Jevreja u industrijskom razvoju Bačke, radovi dra Stevana Meseia, posebno njegova studija *Havroj industrije u Bačkoj* (Novi Sad, 1959). Za poznavanje stanja u Jevrejskoj opštini u Novom Sadu uoči i za vreme drugog svetskog rata, o borbi i stradanjima njenih članova, služe studije i grada objavljene u *Zborniku 3 Jevrejskog istorijskog muzeja u Beogradu iz 1975. godine*: A. Gams, *Napomene uz rad D. Jelića* (str. 45—52); D. Jelić, *Prilog izučavanju učešća bačkih Jevreja u NOR-u naroda Jugoslavije* (str. 53—212); T. Kovač, *Neka sećanja na Hašomer hacair prvih meseci okupacije u Novom Sadu* (str. 213—

Naselje o kojem govorimo nastalo je na važnoj geopolitičkoj i strateškoj tački Vojne granice negde 1694. godine, kada je austrijska vojna uprava zbog nove opasnosti od turskih prodora izgradila mostobran na levoj obali Dunava, u sklopu fortifikacionog sistema Petrovaradinske tvrđave. Uz ovaj mostobran niklo je naselje Srpska Varoš (Rätzenstadt ili Reitzen-Staedtel), a celo mesto se neko vreme zvalo Petrovaradinski Šanac (Wardeiner Schanze). Ime mu govori da su isključivi stanovnici novog naselja bili Srbi koje su po gradu *Rasu* — kolevcu Srba — nazivali Racima. Čini se ipak da prvi stanovnici nisu bili dugo samo Srbi, jer veoma rano u dokumentima nailazimo na tragove prisustva Jevreja u Petrovaradinu i u Petrovaradinskom Šancu. Po svedočenju dra Ignaca Papa, glavnog rabina Novog Sada od 1881. do 1916, on je u arhivu petrovaradinske katoličke crkve naišao na podatak da se poslednje godine XVII veka jedan »Judaeus, po imenu Kalledey, preselio iz Petrovaradina u Raitzendörfl«³ Prema M. Erdujhelijju, krajem XIX veka nađeni su u Novom Sadu nadgrobnii spomenici stari preko dve stotine godina.⁴ U dosad najstarijem pisanom i još neobjavljenom dokumentu o Jevrejima Novog Sada, Namesničko veće (Statthalterey) 19. jula 1727. iz Požuna odgovara Bačkoj županiji i zamera što u njen odgovor nisu uneti svi traženi podaci o Jevrejima. Gde ko od Jevreja boravi, da li snose javne terete i da li su oporezovani? »Spominjete da u Baji ima dve porodice, a u Petrovaradinskom Šancu 6 domaćina, a nije navedeno da li imaju dece, rođake, poslugu?..«⁵

Austrijski carski dvor je kolonizacijom hteo da poveća državne prihode i osigura zemlju od ponovnih turskih napada. Prvih decenija XVIII veka, Rätzenstadt je bio srpsko mesto s malobrojnii jevrejskim stanovnicima, međutim posle gubitka Beograda 1739, pred Turcima beže Jevreji, Grci, Jermeni i Nemci, te između ostalih mesta naseljavaju Petrovaradinski Šanac, koji uskoro dobija i novo ime: *Neoplanta, Neusatz, Novi Sad* (kasnije će ga Mađari nazvati *Ujvidék*).

Podeljena vlast na vojnu i civilnu, isprepleteni interesi cara i plemstva, vojske i županije, pogodovali su razvoju grada i, ma koliko to čudno zvučalo — rastu jevrejske opštine. Ukidanje Vojne granice u Bačkoj (Bacser Comitatus), zatim i komorsko-graničarske uprave, a 1748. godine dobijanje carskog patenta Marije Terezije kojim se Novi Sad proglašava slobodnim kraljevskim gradom s vlastitim magistratom, uticali su da se on relativno brzo pretvori u važan trgovačko-zanatlijski centar.

Premda su Rado i Major naišli na protokol vlasnika kuća u Novom Sadu tek od 1748. godine,⁶ iz prvog popisa iz 1736. vidimo da je u Novom Sadu tada bilo 15 jevrejskih porodica, a iz dva popisa 1743. i 1744. da je broj domaćinstava

222], zatim dokumentovana publikacija koju je u Beogradu 1957. godine izdao Savez jevrejskih opština Jugoslavije pod naslovom *Zločini fašističkih okupatora i njihovih saradnika protiv Jevreja u Jugoslaviji*. Nedavno objavljene dve knjige pružaju obilje materijala o učešću novosadskih Jevreja u ustanku naroda Jugoslavije protiv okupatora: Vladislav Rotbart, *Ne zaboravi druga svog* (Izdanje Instituta za izučavanje istorije Vojvodine, edicije Vojvodina u borbi, Novi Sad, 1976) i prva knjiga grupe autora M. Čobanski, Z. Golubović i Z. Kumanov, *Novi Sad u ratu i revoluciji (1941—1945)*, koja je takođe u Novom Sadu štampana 1976. u izdanju Instituta za izučavanje istorije Vojvodine.

³ M. Rado—J. Mayor, *Istorija novosadskih Jevreja*, Novi Sad, 1930, str. 193

⁴ M. Erdujhelyi, *Ujvidék története*, str. 236

⁵ Arhiv Vojvodine, knj. II, No. 21

⁶ M. Rado—J. Mayor, *op. cit.*, str. 16

porastao na 26, od kojih je 16 imalo svoje kuće, a takođe su već imali svoga sudiju, rabina i učitelja. Posebno je zanimljiv priloženi popis »cele jevrejske opštine« Petrovaradina (Conscriptio Totius Communitatis Judaica) od 24. marta 1746. iz kojeg saznajemo da su novosadski Jevreji već imali svoju opštinu, da su se bavili različitim zanimanjima (krojač, gvoždarski trgovac, sapundžija, feldšer, kočijaš, itd.), da su plaćali razne dažbine i poreze pored uobičajene tolerancijalne takse (Taxa tolerantialis), da je ta jevrejska opština u to vreme narasla na 144 duša, te da je među njima bilo srazmerno mnogo siromašnih (»plane nihil habent praeter solam vitam... in miserimo statu constituti...«, da jedva imaju »pro sola alimentacione« itd.). A da su Jevreji u Novom Sadu još pre elibertacije imali i svoju sinagogu vidi se iz zapisnika saslušanja udovice Poznić; ona je izjavila da je došla u Novi Sad pre 1748. godine, da je iz znatiželje ušla u sinagogu koja je bila na istom mestu gde se i sada nalazi, a to su potvrdile i druge žene.

U vreme dok su u Petrovaradinskom Šancu bili komorski podanici, Jevreji su uživali više prava no što će im kasnije biti dana u slobodnom kraljevskom gradu. Graničarska vlast je, na primer, dozvolila porodici Hirschl da vodi trgovinu koju po važećim propisima u Austrijskoj Carevini ne bi smela voditi. Ta tradicija se prenela u ponečem i na novosadski Magistrat. To zaključujemo iz dokumenta u kome 1769. godine, hrišćanski sugrađani tuže *svoj magistrat* Mariji Tereziji zato što je konfiskovanu robu »nekog Hirschla, koji stanuje u Petrovaradinu, ovome vratio«.7 Ta porodica se, izgleda, pod zaštitom vojnih vlasti, a kasnije i Magistrata, obogatila i bila na čelu novosadske Jevrejske opštine gotovo 100 godina.

Najverovatnije radi očuvanja svoje autonomije, a i iz svojih posebnih ekonomskih interesa, novosadski Magistrat je umnogom bio trpeljiviji prema Jevrejima od magistrata mnogih drugih ugarskih slobodnih kraljevskih gradova. Dok je Pešta 1773. godine zabranjivala Jevrejima naseljavanje, u Novom Sadu su im to dozvoljavali, a dopuštali im čak i kupovinu kuća. Pri svemu tome ne treba misliti da je novosadskim Jevrejima život bio lak. Nebrojene su bile opšte i posebne, lokalne zabrane kojima im je život zagorčavan, naročito posle doseljavanja i kolonizacije drugih nacionalnosti. Sredinom XVIII veka, već imamo u arhivskim dokumentima tragova o izjednačavanju Srba i Jevreja u diskriminaciji, ali izgleda da su to tek sporadične pojave koje će imati svoj prvavi epilog u ratnim godinama XX veka.

Od unutrašnjih problema Jevrejske opštine u Novom Sadu krajem XVIII i početkom XIX veka valja još pomenuti sukobe između sudije (Juden Richter — Judex) iz porodice Hirschl i stranke buntovnih »neelegantnih i nekulturnih« siromaha pod vođstvom Josefa Dojča koji se u sudijskoj časti održao veoma kratko. Iz nejasnih magistratskih referata (izborima opštinskih časnika uvek su prisustvovali predstavnici Magistrata — des »löblichen« Magistrats) ne možemo sasvim tačno odrediti prave uzroke tih rasprava i žučnih svađa, ali ako malo pažljivije osmotrimo vreme, poreklo novosadskih Jevreja i klasno-imovinski sastav

⁷ M. Rado—J. Mayor, *op. cit.*, str. 27

suprotstavljenih stranaka, shvatićemo da je tu izbijala borba s jedne strane između imućnijih koje su štitili i Magistrat i sva carska vlast, a sa druge pauperizovanih sitnih torbara i bednih zanatlija kod kojih su se na neki čudan način osećali nagoveštaji predstojećih sukoba i revolucija. Stoga nije čudno što istoričari priznaju Dojču i njegovim istomišljenicima da se u njihovoj »arogantnoj i neotesanoj« borbi osećala težnja za autonomijom opštine i da je njihov program bio »pun realnih jevrejsko-političkih misli i sadržavao težnju za slobodom«. ⁸ Nisu prvi put u svojoj istoriji raštrkani Jevreji, koji su se selili i lutali iz zemlje u zemlju, iz nekog udaljenog geta do novosadske Jevrejske ulice, bili veoma prijemčivi za ideje društvenog napretka. I neće ni u dijaspori, a ni u Novom Sadu, sukobl unutar Jevrejske opštine ili Hevre Kadiše (koja je u tom gradu osnovana 1549, odnosno 1729. godine) biti poslednji odrazi opštih društvenih, idejno-političkih kretanja.

Treća i četvrta decenija XIX veka donose Jevrejima u Mađarskoj mnoge olakšice. Njihov život je postao lakši, uključivanje u privredu slobodnije. Bila je to posledica specifičnog razvoja mađarskog društva u kome su feudalcima vekovno fiksirane privilegije omogućile poseban položaj. O ulozi Jevreja u tom društvenom razvoju govori veoma jasno dokument br. 296/a iz Arhiva Vojvodine: Namesničko veće urgira odgovor na svoje pismo od 1. aprila 1778. godine, u kome pita zašto Bačka županija (Bacser Comitatus) ne dozvoljava Jevrejima kupovinu kuća i zemlje. Županijski fiškal Mihajlo Adamović u ime županije u 11 tačaka odgovara 1. septembra 1778. godine da Jevrejima koji su dotad trpljeni samo u Baji i Novom Sadu ne treba dozvoljavati nikakve privilegije, najpogrdnijim rečima ih napada, dokazuje da je njihovo delovanje štetno po Mađarsku — *feudalna gospoda su ih prihvatila kako bi lakše plasirala svoje proizvode*, seljak, opterećen feudalnim nametima, nije sposoban za trgovinu, dok Jevreji trguju stokom i kožom, skupo prodaju ono što su jevtino kupili, zelenaše, lihvore zajmovima, i slično.

Te olakšice dovode do većeg blagostanja i u Jevrejskoj opštini Novog Sada, ali i do prvih pojava asimilacije i mađarizacije. I u Bačkoj su zbog blagonaklonog stava koji su počeli uživati, Jevreji većinom stajali uz Mađare u revolucionarnim događajima 1848, što će u vreme apsolutističke reakcije skupo platiti. Grad Novi Sad je tokom 1848—49. godine bombardovan, požar je od 2.812 zgrada uništio 2.004, između ostalih izgorela je i sinagoga. Od 1.320 članova koliko je brojala ta opština uoči izbijanja revolucije, gotovo su svi pobjegli, tako da ih je 1851. bilo svega 60. Ali te iste godine, uporedo s radom na obnovi svojih porušenih domova, oni ponovo organizuju svoju opštinu, a 25. novembra te godine biraju novu upravu. Sledeće godine završavaju obnovu sinagoge, a uskoro i škole.

Izmirenje Austrije i Mađarske 1867. godine otvara novo poglavlje u životu i novosadskih Jevreja. Kad su 1867. u novouređenoj Austro-Ugarskoj Monarhiji stekli ravnopravnost počeo je njihov nagli ekonomski i društveni uspon. Sitni zajm davci postaju *bankari*, skupljači perja, vune i kože, otvaraju radionice i fabrike.⁹

⁸ M. Rado—J. Mayor, *op. cit.*, str. 68

⁹ A. Gama, *Napomene uz rad D. Jelića »Prilog izučavanju učešća bačkih Jevreja u NOR-u naroda Jugoslavije«*, Zbornik 3 Jevrejskog istorijskog muzeja, Beograd, 1975, str. 47

U spoljnim obeležjima jevrejskog života u Novom Sadu, posebno je zanimljivo da je i druga sinagoga, koja je bila na mestu sadašnje, kao i ova postojeća (gradnja završena i posvećena 8. septembra 1909) po rasporedu muških i ženskih sedišta, mestu oltara, po orguljama koje su unete i odeždama sveštenih lica (rabina, kantora) bila »neološka«. Da to nije bila slučajna pojava vidi se iz izveštaja o tome da se Jevrejska opština već 1840. morala odreći svoje košer krčme i kuhinje, jer »Izraelićani« — po Rado-Majoru »tri četvrtine novosadskih Jevreja« — ismevaju obredne propise o jelu i piću. Davno su prošla vremena o kojima govori priloženi snimak dokumenta, prema kojem se Jevreji iz bačke županije žale što im se zabranjuje nošenje »Deset zapovesti načinjenih od vrpci« (decem Praecepta ex Liqullis confecta) pod odelom — dakle nošenje »cicit« ili »cices«. ¹⁰ (v. prilog na str. 64)

Međutim, ono što je bilo i ostalo karakteristično u razvoju novosadskih Jevreja jeste to da je njihova »asimilacija« značila samo odbacivanje krutih obrednih propisa ortodoksije. Geografski udaljeni od uticaja ortodoksnih jevrejskih opština, izgleda da ih je mimoišla borba između raznih struja mađarskih Jevreja, odbacili su spoljna obeležja (nošenje brade, »pejesa«, kaftana i crnih šešira) i, kao što je rečeno, ubacili se u struju društveno-ekonomskih kretanja, postali motorna snaga razvoja trgovine i industrije u svom gradu, a i u pokrajini, ali su, iako po jeziku pomadareni, u velikoj većini i nehotice ostali nacionalno svesni Jevreji. Jer čemu bi inače služila za ono vreme veoma moderno građena jevrejska osnovna škola pored sinagoge, sa pet velikih i svetlih učionica, učiteljskom zbornicom, vodovodom i svim savremenim sanitarijama, škola za koju su se sve opštinske uprave i skupštine toliko grčevito borile ako ne za negovanje svoje osobene kulture i vaspitanje omladine u tom duhu.

Posle prvog svetskog rata, u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, kasnije Kraljevini Jugoslaviji, Jevreji u Novom Sadu uživaju potpunu slobodu veroispovedanja. Ekonomski, to je većinom dobro stojeća buržoazija koja u svojim rukama drži veliki deo trgovine i gotovo celu postojeću industriju, s nesrazmerno velikim brojem ljudi slobodnih profesija.

Prve godine života u Jugoslaviji donose i prva idejna raslojavanja i ideološke sukobe. Dvadesetih godina to su sukobi između cionista i njihovih protivnika u okviru Jevrejske opštine u Novom Sadu. Cionisti, koji su osećali rastuće talase antisemitizma u poratnim krizama nagrizanom buržoaskom društvu, tražili su izlaz za probleme jevrejstva u iseljavanju u Palestinu i osnivanju jevrejske države, dok su njihovi protivnici želeli da se uklope u društvo nove države kao ravnopravni članovi šire zajednice.

U okviru opštine osniva se između dva svetska rata sportsko društvo *Juda Makabi*, s gimnastičarima i fudbalskim timom, i pevački hor *Hašira*. Izlaze na nemačkom jeziku (!) novine *Jüdisches Volksblatt*, a kasnije, sredinom tridesetih godina, na srpskohrvatskom i nemačkom *Jevrejske novine*. Građanska omladina se organizuje u udruženje *Ivrija*, a početkom treće decenije već postoji dosta

¹⁰ Arhiv Vojvodine, 7. jul 1783, br. 270

jaka i napredna omladinska organizacija *Hašomer hacair*. Ubrzo posle osnivanja Svetske revizionističke organizacije (desničarski disidenti cionizma), u Novom Sadu se iz Mesne cionističke organizacije izdvaja i Revizionistička organizacija sa svojim omladinskim pokretom *Betar* (Brit Trumpeldor).

Svetska kriza krajem dvadesetih godina nije u istoj meri pogodila Novi Sad kao što je potresla privredni i društveni život drugih jugoslovenskih gradova i krajeva, i to iz nekoliko razloga. Pre svega, zbog preseljavanja mnogih industrijskih objekata iz graničnog pojasa Vojvodine, Subotice posebno, u Novi Sad, što je dovelo do stvaranja dodatnih radnih mesta i priliva kapitala u grad koji je pružao bolju perspektivu za investitore. Drugi je razlog svakako bio i taj što je Novi Sad posle osnivanja Dunavske banovine dobio u značaju kao administrativni centar, pa je znatno lakše podnosio potrese inače ne previše razvijene kapitalističke privrede Jugoslavije.

Jedna od nezabeleženih propratnih pojava kriznih potresa bila je i migracija Jevreja iz graničnih područja prema Novom Sadu. Tridesetih godina našlo se među tim doseljenicima i desetak porodica Jevreja koji se nisu mogli pomiriti s tim da svoje delatnosti i molitve vrše u za njih nepodobnom novosadskom hramu. Bili su to došljaci, ortodoksi iz Subotice, Sente, Bačkog Petrovca, koji su se ubrzo našli okupljeni u pomoćnom, zimskom hramu koji je po unutrašnjem rasporedu mnogo više odgovarao obrednim propisima ortodoksije. Izvesno vreme su se molili u prostorijama određenim za držanje veronauke gimnazijalcima koje su se nalazile na mestu gde će se krajem treće decenije podići Jevrejski dom kulture. Kasnije su, u organizacionom okviru novosadske Jevrejske opštine, osnovali svoju Ortodoksnu opštinu, doveli iz Transilvanije učenog predmolitelja i obrednog ko-lijča (*šahter*) i iznajmili privatni stan za svoju bogomolju.

Summary

Eugen VERBER

CONTRIBUTION TO THE HISTORY OF THE NOVI SAD JEWS

At the beginning of the 18th century Vojvodina was a scarcely populated region due mostly to frequent floods and its swampy areas. After the withdrawal of the Turks the majority of the population was Serbian living in the region side by side with numerous groups of various nationalities and religions.

Novi Sad, or Serbian Town (Rätzenstadt or Reitzen-Statdtel) as it was originally called, was founded in 1694. It was actually a settlement established by the

Austrian military authorities to serve as a bridgehead against any possible Turkish attack.

According to the documents preserved at least one Jew has moved from Petrovaradin to Reitzendöftl at the end of the 17th century. The oldest document on Novi Sad Jews is a communication from the Pressburg Council of Deputies dated July 19, 1727 and addressed to Bačka Country Administration pointing to the incompleteness of data on Jews.

From the 1736 register of houseowners it appears that fifteen Jewish families lived in Novi Sad in that year, while other documents indicate that the number in 1744 was already twenty-six. They had their own judge, rabbi and teacher. The 1746 census of the "entire Jewish community" shows that the community had 144 members, that the community members had to pay various taxes and duties and, also, that many families were poor. Those days they already had their own synagogue. The Hirschl family, which was one of the richest families in Novi Sad, and some other families supported the Magistrate and the Tzarist authorities. This was the root of the conflict within the Jewish community which lasted for years at the end of 18th and at the beginning of 19th century. In it the rich Jews were on the one side while the "unelegant and uncultured" ones, led by Joseph Deutsch, on the other side.

During the 1848 revolutionary year Novi Sad was exposed to bombardment and as a consequence the synagogue was hit, while the Jewish population decreased from 1,320 to only 60 community members. Both the synagogue and the school were rebuilt already in 1849. After the revolution the Jews were granted full equality in the new Austro-Hungarian monarchy and thereby all the avenues were open for their rapid economic and social progress. This was also the time of Magyarization and assimilation of the Novi Sad Jews. The new synagogue was a neologian one, the strict religious rules were not so meticulously adhered to any more, as was the case with the rules making mandatory the kosher food. And yet, the newly built Jewish school stood in witness of the fact the Jewish national consciousness remained maintained. During the 20th century the Novi Sad Jews enjoyed full religious freedom. They had their own sport club, their societies and youth organizations, their choir and they also published a paper. During the economic crises many Jewish families from the neighbouring villages and townships settled in the city which influx necessitated the founding of a separate orthodox community.

1783.
BLXXI. 77

*Illustrissimi. Reverendissimi. Spectabiles. ac Magnifici.
Serillustres item, et Penetres Domini Nobis oblati.*

*Judaei in Comitatu hoc Baehensi degentes sensu recte con-
querendo, quod Index Nobilium cum Adjunctis penes Exmissio-
nem Universitatis procedens, Judaeis decem Praecepta ex Ligu-
lis confecta, quae ritu eorum ita exigente antehac Reperientia, nunc
vero jam sub veste abscondita gerant, ut absconditi, et animi faciat
eosdemq; à similibus gestandis in futurum sub 25 Baculorum Com-
minatione inhibent, imò illi quoq; quae tempore Praecepti sibi appli-
care solent, ulimenda esse minatur, contextu injascentis Suppli-
cis sibi opem hac in parte adferri orant.*

*Senes, cujus communicationem Consilium hoc Locumille Regium Prae-
titulatis D. Vestris committendum esse duxit, ut Aunte Expositio-
nis Reclitute hujusmodi Excessus è vestigio inhibeant, una vero
efficaciter disponant, ne Judaei contra tenores Benigne Normalis
Resolutionis in Exercitio Ceremoniarum Ritibus suis quacunq; ratio,
ne turbentur, aut impediuntur. Datum ex Consilio Regio Le-
cumtententiali Comiti, Die Decima quarta Julij, Anno millesimo,
Septingentesimo, Octingentesimo Tertio, c e l e b r a t o.*

Pratitularum D. Vestrarum.

*Ad officium privatissimi
Comitatus D. Vestrarum*

270/1783